

НУТҚ ФАОЛИЯТИ ТУРЛАРИНИНГ ТУРЛИ ФАНЛАРДАГИ ТАДҚИҚИ

Б.Х.Махсудова - ўқитувчи

*Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети***Таянч сўзлар:** нутқ фаолияти, тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш, ёзув тасниф, тавсиф, матн, чет тил, ўргатиш.**Ключевые слова:** речевая деятельность, прослушивание, говорение, чтение, письмо, классификация, характеристика, текст, иностранный язык, обучение.**Key words:** speech activity, listening, speaking, reading, writing, classification, characteristics, text, foreign language, teaching.

Маълумки, нутқ фаолияти мураккаб ходиса бўлиб, у кўпгина фанларда тадқиқ этилади. Бу фанларга лингвистика, чет тил ўқитиш методикаси, психология, физиология ва психолінгвистика ва бошқа фанларни киритиш мумкин. Хусусан, чет тил ўқитиш методикасида нутқ фаолияти турлари ўз ўрнига эга бўлиб, улар вербал мулоқот жараёнида инсонларнинг ўзаро фаолият юритиш шакли ҳисобланади.

Ҳозирги кунда нутқ фаолияти турларининг ўрганилишига доир кўпгина илмий ишлар мавжуд бўлиб, қуйидаги муаллифлар мавзу юзасидан илмий изланишлар олиб борган: В.А.Артемов, Б.В.Беляев, Л.С.Выготский, И.А.Зимняя, Н.И.Гез, З.И.Клычникова, Г.В.Рогова, А.П.Соколов, Е.И.Пассов, А.А.Леонтьев, М.В.Ляховицкий, А.А.Миролюбов, С.К.Фоломкина, Р.М.Фрумкина, С.Ф.Шатилов, В.Глухов, В.Ковшиков, Э.Г.Азимов, А.Н.Щукин.

Аслида нутқ фаолияти мураккаб ходиса ва умуман олганда у тил тизими тушунчаси, нутқий мулоқот ва инсон фаолияти билан боғлиқ бўлади. Чет тил ўқитиш методикаси тарихидан маълумки, ўтган асарнинг 90-йилларига асосан тил тизимида катта эътибор берилар эди, яъни тил асосан грамматик ва фонетик соҳаларда ўргатилар эди. Бу эса кўп ҳолатларда ижобий натижага олиб келмас эди. Натижада мулоқот қилишга таяниб ўргатиш методикаси пайдо бўлди. Бу методика ўзини беъмалол оқлади десак, хато бўлмайди. Бунинг аққол исботи сифатида 2001 йилда Европа Кенгашининг “Чет тилини эгаллашнинг умумевропа компетенциялари: ўрганиш, ўқитиш ва баҳолаш”[4]. тўғрисидаги ҳужжатини келтириб ўтиш мумкин. Мазкур ҳужжатнинг мазмуни Олий ва ўрта махсус таълим тизимида, яъни Давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурларига татбиқ этилди.

Бу ҳужжатнинг замирида ҳам нутқий мулоқот ётади. Бу тушунча аслида мулоқотдошларни бир-бирига жавоб беришга ундаш асосий мақсад ҳисобланади. Яъни ўзга нутқни тинглаб тушуниш натижасида гапириш нутқ фаолияти ёрдамида жавоб бериш, ёки бўлмаса ўрганилаётган тилга оид матнни ўқиш орқали унга муносабат билдириш, яъни ёзиш малакасини ривожлантириш мумкин.

И.А.Зимняянинг “Чет тилда гапиришга ўргатишнинг психологик жиҳатлари” номли китобида нутқ фаолиятига шундай тавсиф беради: Фаол, мақсадли, тил тизимининг воситачилиги ва мулоқот жараёни, хабарларни жўнатиш ва қабул қилиш жараёнини ўзида мужассам этади [2:70]. Шунингдек, бу термин фикрни сўзлар орқали рўёбга чиқариш жараёнини мужассамлаштиради. Шунингдек, илмий абадиётларнинг таҳлили натижасида нутқ фаолияти турли талқин этилиши кузатилди. Бундай талқинга эғалиги мазкур термин юқорида санаб ўтилган фанларда тадқиқот объекти сифатида ўрганилишидан далолат беради.

Агарда тилнинг функциясига эътиборни қаратадиган бўлсак, олимларнинг фикрига кўра, тил нафақат мулоқот воситаси, балки чет тил ўрганувчиларни бошқа халқларнинг қадриятлари билан таништирувчи ва ўзга маданиятни тушуниш учун асосий восита бўлиб хизмат қилади.

Агарда нутқ фаолият турларини чет тил ўқитиш методикаси нуқтаи назаридан кўриб чиқадиغان бўлсак, ушбу фанда асосан қуйидаги тўртлик асосида, *биринчидан*, чет тил нима учун ўрганилади, яъни

таълим беришдан асосий мақсади, *иккинчидан*, нимани, яъни таълим мазмунидан келиб чиқиб, учинчидан, қандай қилиб, яъни таълим методи ва принципларидан келиб чиқиб, ва нихоят *тўртинчидан*, кимга, яъни таълим олувчига ўргатиш мақсадга мувофиқдир.

Маълумки, ҳар қандай мулоқот жараёнида гапирувчи ёки ёзувчи, эшитувчи ёки ўқувчи мавжуд бўлади, шу асосда нутқ фаолиятини рецептив, (тинглаб тушуниш, ўқиш) ва продуктив, (гапириш ва ёзиш) турларига бўлинади. Рецептив нутқ фаолияти турларида маълумотни қабул қилишдан иборат бўлса, продуктив нутқ фаолиятида эса маълумотни жўнатиш билан боғлиқ жараён кечади. Шунингдек, бу тўрттала нутқ фаолиятидан ташқари Ғарб тилларида таржима ҳам нутқ фаолиятининг бешинчи тури сифатида эътироф этилган. Рухшуносликда эса “фикрлаш” олтинчи нутқ фаолият деб қабул қилинган. Чунки тил бирликлари сезгилар билан бир қаторда хотира ва тафаккур билан ўзаро боғлиқ бўлади.

Чет тил ўқитиш методикасида нутқ фаолият турлари Л.В.Щербанинг таснифи ҳам эътиборлидир, биринчиси, продуктив, яъни маълумотни етказиш орқали – гапириш ва ёзув орқали ва иккинчиси, рецептив, яъни маълумотларни қабул қилишга мўлжалланган – тинглаб тушуниш ва ўқишни ўз ичига олади. Бу нутқ фаолият турлари методист олим томонидан асосий деб эътироф этилади. Шунингдек, асосий нутқ фаолият турлари билан бирга Л.В.Щербанинг ёрдамчиларини ҳам санаб ўтади, яъни бу турга илгари идрок этилган матннинг оғзаки тарзда қайта яратиш, таржима, маърузаларни конспектлаштириш [3:45].

Бу борада Г.В.Рогованинг фикри биз учун муҳимдир: “Нутқ фаолият турларига алоҳида-алоҳида ўргатиш хато эканлигини алоҳида таъкидлайди. Шунингдек, метадиет олиманинг эътироф этишича, мисол учун ўқишга ўргатишга бир вақтнинг ўзида тинглаб тушуниш, гапириш ва ёзув кўникмаларини шакллантириш мумкин” [3:144].

Кўзатишлар шуни кўрсатдики, нутқ фаолият турларини деярли барча фанларда қўллаш мумкин. Демак, нутқ фаолиятининг қўлланиш соҳаси деярли барча фанларни қамраб олади, десак хато бўлмайди. Уларнинг баъзиларида восита вазифасини ўтаса, бошқаларида эса мақсад вазифасини ўтайди. Мисол учун аниқ фанларда, физика, химия, математикада ўқиш ва ёзув нутқ фаолияти турлари восита вазифасини бажариб келади, яъни турли мазмундаги тадқиқотлар ўтказилади ва қайд этилади. Филологик фанларда эса улар мақсад вазифасини ўтайди, адабаётшуносликда бирон-бир асар ёки бўлмаса шеър ёзиш ёки бўлмаса инсонни комилликка етаклашдаги ўқишнинг ўрни, уларнинг мақсад мақомидан далолат беради. Умуман олганда, нутқ фаолият турларини бирини иккинчисидан алоҳида ҳолда ўрганиш таълим жараёнида ўзини оқламайди.

Ўқиш нутқ фаолият турига эътиборни қаратадиган бўлсак, у инсон тафаккурининг шаклланишида асосий омил бўлиб хизмат қилади. Бу нутқ малакасини ривожлантиришда бир вақтнинг ўзида тинглаб тушуниш, гапириш ва ёзувга ўргатиш учун асосни яратамиз. Яъни чет тил мисолида оладиган бўлсак, биринчи навбатда ўқиш орқали имло, талаффуз билан қоидалар ўргатилади.

Ҳозирги кунга келиб ўқишнинг 50дан ортиқ тури мавжуд бўлиб, уларни ўргатишда, ҳар бирининг ўз

мақсади бўлади. Тарихдан маълумки, ўқиш нутқ фаолияти оғзаки нутқдан сўнг вужудга келган. Шундай бўлсада инсонни комилликка олиб боришда унинг ўрни кун сайин ортиб бормоқда. Чунки оммавий ахборот воситаларини кенг оммага етказишда асосан маълумот ўқиш орқали етказилмоқда. Буларнинг барчасида маълумотлар, бирон-бир илмий ёки бадиий асарни ўқиш орқали қандай натижа беришини муҳим деб ҳисоблаймиз. Яъни ўқиб чиқилган матндаги маълумот инсонга қандай таъсир қилади ва унинг кейинги фаолияти қандай туртки беради каби саволлар биз олимлар, тилшунослар педагоглар олдида турган долзарб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Агарда чет тил ўқитиш жараёни билан боғлайдиган бўлсак, таълим олувчиларга тил ўргатишга бўлган қизиқишларини орттиришда биз қандай матн танлашимиз керак ва у аудиторияга ижобий ёки бўлмаса салбий таъсир кўрсатадими, талабалар учун қизиқарли ёки зерикарли бўладими ҳамда асосий хусусиятлардан бири таҳлил учун танланган матн инсон руҳиятига қандай таъсир қилиши ва унинг ижобий ва салбий оқибатлари нималардан иборат, деган савол ҳозирги кунда нафақат чет тил ўқитиш методикасида, балки барча гуманитар соҳаларда ҳали ҳам ўз ечимини топгани йук.

Чет тил машғулотларида турли маданият вакиллари билан мулоқот қилишни ўрганиш, ушбу маданиятга хос урф-одатлар, қадриятлар ва асрлар давомида ёзиб қолдирилган бадиий адабиётни ўрганиш, шу тилни яхши тушунишга олиб келади. Таълим олувчиларда бу

тушунчаларни шакллантириш натижасида уларни халқаро майдонда муваффақиятли фаолият олиб боришларига замин яратади. Албатта биз чет тилни ўрганиш орқали ўзга халқ дини ёки бўлмаса бирон-бир халқнинг салбий томонларини тарғиб қилиш фикридан йироқмиз. Чунки хорижий тилни ўрганиш орқали инсон ўз тилини ҳам мунтазам бойитиб боради, яъни бир тушунча билан боғлиқ ассоциациялар доираси кенгайиб боради. Бундай ҳолатда “ўрганувчи ўқиш” тури, яъни таҳлилга тортилган матн мазмунини тўлақонли идрок қилиш назарда тутилади. Шунингдек, матнни ўқиш жараёнида таълим олувчи икки маданиятни қиёсий тадқиқ этишда асосан маълум бир маданиятнинг турмуш тарзи ва маданиятлараро ўхшаш ва фарқли тарафларни излаш ётади. Бу каби хусусиятларни билмаслик мулоқот жараёнида тушунмовчиликларни келтириб чиқаради.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ўқиш нутқ фаолият тури чет тил ўқитиш методикасида катта аҳамиятга эга бўлиб, уларни доимо муштаракликда ўргатиш мақсадга мувофиқ. Шунингдек, ўрганилаётган тилдаги матнни ўқиш ёки бўлмаса аудио ёзувни тинглаб тушуниш ва уларни идрок этиш натижасида янги матн яратиш (ёзув нутқ фаолияти асосида) жараёнида таълим олувчилар лингвистик ва коммуникатив компетенцияларини ривожлантириш билан бирга, нутқ фаолият турларининг умумтаълимий ва ривожлантирувчи таъсирини оширади, яъни инсонни комиллик сари етакловчи омил бўлиб хизмат қилади, десак хато бўлмайди.

Адабиётлар

1. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. -М.: «Просвещение», 1985, -С.160.
2. Методика обучения иностранным языкам в средней школе Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Х. -М.: «Просвещение», 1991, -С.287.
3. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. -Ленинград: «Наука», 1974, -С.426.
4. Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen. -Berlin München: Langenscheidt KG, 2001. - P. 244.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақола нутқ фаолияти турларининг турли фанларда ўрганилишига бағишланган. Муаллиф нутқ фаолияти турларининг кўпгина олимлар томонидан тақлиф этилган тасниф ва тавсифларини ўрганиб чиқади.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена изучению видов речевой деятельности в различных науках. Автор даёт характеристику и классификацию видов речевой деятельности, предложенную большинством учёных.

SUMMARY

The article is devoted to the study of kinds of speech activity as in various fields of sciences. The author gives characteristics and classification of speech activity proposed by the majority of scientists.

КОМПЕТЕНЦИЯВИЙ ЁНДАШУВ АСОСИДА БЎЛАЖАК МАТЕМАТИКА ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ

Г.Ш.Мамутова - ассистент ўқитувчи

Ажсиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: бўлажак математика ўқитувчиси, компетенциявий ёндашув, дидактик ўйинлар.

Ключевые слова: будущий учитель математики, компетентностный подход, дидактические игры.

Key words: future teacher of Mathematics, competence-based approach, didactic games.

Замонавий таълим тизимида компетенциявий ёндашув таълимнинг сифатини таъминлайди. Турли компетенция (коммуникатив; ахборот билан ишлаш; таълим олувчиларнинг шахс сифатида ўз-ўзини ривожлантириши; ижтимоий фаол фуқаролик; умуммаданий; математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабардор бўлиш ҳамда фойдаланиш)ларни ўзлаштириш таълим жараёнининг асосий мақсади ва натижаси ҳисобланади. Аслида, таълим сифатини бошқариш, шу жумладан, ўқув жараёнида таълим олиш натижалари сифатида ўзлаштирилиши зарур компетенцияларни аниқлаш билан бошланади. Замонавий таълим соҳасида компетенциявий моделни қўллаш таълим жараёнини ташкил этиш, уни бошқариш, ўқитувчилар фаолиятида ўқув жараёнининг натижаларига кўра билимларни ўзлаштириш концепциясига асосан таълим олувчиларнинг таълим натижаларини баҳолашда принципиал ўзгаришларни назарда тутати. Асосий мақсад – бу маълумотлар ҳажмини ўзлаштириш эмас, балки уларга

ўзларининг мақсадларини аниқлаш, қарор қабул қилишда, одатий ва ностандарт ҳолларда ҳаракат қилиш имконини берадиган кўникмаларга ўргатишдир.

Шу маънода Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони, 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2909-сонли қарорининг қабул қилиниши мазкур масалага давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида эътибор қаратилаётганидан далолат беради [1:15].

В.В.Нестеров, А.С.Белкинлар «Компетенция таълим жараёнида самарали фаолият учун зарурий шарт-шароит яратувчи касбий ваколат, функциялар, компетенциялик эса компетенцияни самарали амалга оширишни таъминловчи касбий ва шахсий сифатлар мажмуаси», - деб таърифлаган [2:186].

Бўлажак математика ўқитувчиларини тайёрлаш жа-